

WERKEN UITGEGEVEN DOOR
DE LINSCHOTEN-VEREENIGING
CXVII

Met de *Triton* en *Iris* naar Nieuw-Guinea

De reisverhalen van Justin Modera en
Arnoldus Johannes van Delden uit 1828

BEZORGD EN INGELEID
DOOR W.F.J. MÖRZER BRUYN

WalburgPers

ZUTPHEN
2018

Deze uitgave kwam tot stand mede dankzij financiële steun van
Stichting Dr Hendrik Muller's Vaderlandsch Fonds

J.E. Jurriaanse Stichting J.E. Jurriaanse Stichting

Commissie van Toezicht

Dr. Hans Bonke
Drs. Jeroen Overweel
Dr. Andreas Weber

Afbeelding omslag

Voorplat: Gezicht op het dek van de *Triton* tijdens de reis naar Nieuw-Guinea in 1828. Niet-gesigneerde aquarel, waarschijnlijk door P. van Oort. Marinemuseum, Den Helder, inv.nr. A/003/075.

Omslagontwerp

Henk Wals, Lauwers-C, Nijmegen

Vormgeving binnenwerk

Marijke Maarleveld, ViaMare, Zutphen

www.walburgpers.nl

www.linschoten-vereeniging.nl

© 2018 dr. W.F.J. Mörzer Bruyns / Linschoten-Vereeniging

p/a Uitgeversmaatschappij Walburg Pers, Zutphen

© 2018 Uitgeversmaatschappij Walburg Pers, Zutphen

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Zoveel mogelijk is getracht de eventuele rechthebbenden van de afbeeldingen te achterhalen. Rechthebbenden die in dit verband niet zijn benaderd wordt verzocht zich met de uitgever in verbinding te stellen.

ISBN 9789462493087

NUR 688

INHOUD

WOORD VOORAF	7
1. Nieuw-Guinea in aanloop naar de reis van de <i>Triton</i> en <i>Iris</i>	11
2. De reis van de <i>Triton</i> en <i>Iris</i> van 1828	31
3. Merkus-oord na de <i>Triton</i> en <i>Iris</i>	57
4. Navigatie en hydrografie	73
5. De Natuurkundige commissie op de <i>Triton</i>	89
SAMENVATTING EN CONCLUSIES	107
VERANTWOORDING	127
Verhaal van eene Reize naar en langs de Zuid-Westkust van Nieuw-Guinea gedaan in 1828 door Z.M. Corvet <i>Triton</i> , en Z.M. Coloniale Schoener de <i>Iris</i> , door J. Modera	131
“Journaal 1828” door A.J. van Delden	231
BIJLAGEN	
BIJLAGE 1. Biografische schetsen van Justin Modera en Arnoldus Johannes van Delden	327
BIJLAGE 2. Zeekaarten gemaakt tijdens de reis van de <i>Triton</i> en <i>Iris</i>	335
BIJLAGE 3. Etnografische voorwerpen verzameld met de <i>Triton</i>	345
GLOSSARIUM van in het Maleis en andere talen gebruikte woorden	359
SUMMARY	360
VERKLARING VAN GEBRUIKTE AFKORTINGEN	363
LIJST VAN GERAADPLEEGDE BRONNEN EN LITERATUUR	364
LIJST VAN AFBEELDINGEN EN KAARTEN	372
REGISTER OP PERSOONSNAMEN EN SCHEEPSNAMEN	374
REGISTER VAN GEOGRAFISCHE NAMEN	379

WOORD VOORAF

Tijdens de reis van Zr.Ms. korvet *Triton* en Zr.Ms. koloniale schoener *Iris* naar Nieuw-Guinea is in augustus 1828 een westelijk gedeelte van dat eiland door Nederland bij proclamatie in bezit genomen en tot augustus 1962 een kolonie gebleven. De tweeëntwintigjarige Justin Modera was buitengewoon luitenant ter zee toen hij in 1825 met de *Triton* uit Nieuwediep vertrok en aan zijn verslaglegging van de reis via Nederlands-Indië naar Nieuw-Guinea begon. Al voor vertrek besloot Modera om een dagboek bij te houden met de bedoeling teneinde, zoals hij later schreef, er na thuiskomst aan zijn ouders en goede vrienden uit voor te lezen en ‘daarover een aangenaam onderhoud te hebben’. Een jaar nadat hij in Nederland was teruggekeerd, verscheen het in druk als *Verhaal van eene reize naar en langs de Zuid-Westkust van Nieuw-Guinea gedaan in 1828, door Z.M. Corvet Triton, en Z.M. Coloniale Schoener de Iris*, dat in het voor u liggende deel is opgenomen. Toen de *Triton* vóór afvaart naar Nieuw-Guinea op de rede van Ambon ten anker lag, voegde de *Iris* zich bij het korvet en scheidde bestuursambtenaar Arnoldus Johannes van Delden in. Hij was zes maanden jonger dan Modera en als pasbenoemde gouvernementscommissaris belast met de formele inbezitneming van Nieuw-Guinea. Van april tot november 1828 hield Van Delden aan boord van de *Triton* zijn ‘Journaal 1828’ bij, een manuscript dat in dit deel voor het eerst in druk verschijnt en een waardevolle aanvulling vormt op het *Verhaal* van Modera. Zo besprak Van Delden Nieuw-Guinea en zijn bewoners veel uitvoeriger, en aangezien zijn journaal voor eigen gebruik bedoeld was, schreef hij vrijuit over zijn conflicten met de commandant van de *Triton*.

Het *Verhaal* van Modera en het ‘Journaal’ van Van Delden worden voorafgegaan door inleidende hoofdstukken die de reis van 1828 in haar historische context plaatsen. Het eerste hoofdstuk biedt een beknopt overzicht van de belangrijkste zeereizen naar de noord- en zuidwestkust van Nieuw-Guinea van vóór die van de *Triton* en *Iris*. Het waren Portugese, Spaanse, Nederlandse, Engelse en Franse schepen die ontdekkingsreizen naar het eiland maakten. Vervolgens worden de koloniaal-politieke ontwikkelingen in het jonge Nederlands-

Indië ten aanzien van de Molukken besproken, die ertoe leidden dat Nederland aanspraak maakte op Nieuw-Guinea. Deze koloniale aspiraties resulteerden in verkennende reizen naar de Molukken, de Kei- en Aru-eilanden in de Arafurazee en tenslotte naar Nieuw-Guinea. Vervolgens vertrokken de *Triton* en *Iris* met de opdracht om een deel van dat eiland in bezit te nemen en er een nederzetting te stichten, gebeurtenissen die in hoofdstuk 2 worden besproken. In hoofdstuk 3 wordt de ruim zevenjarige geschiedenis van de nederzetting Merkus-oord behandeld, gevolgd door een overzicht van latere reizen daarheen tot 1858, alsmede binnen- en buitenlandse reacties naar aanleiding van de inbezitting.

De expeditie met de *Triton* en *Iris* kreeg naast de inbezitting en vestiging van een nederzetting nog twee opdrachten mee. Het waren het verrichten van hydrografische opnamen voor zeekaarten van Nieuw-Guineese wateren en onderzoek door de Natuurkundige commissie voor Nederlands-Indië. Deze onderwerpen worden in de hoofdstukken 4 en 5 besproken. De bijlagen bevatten biografieën van Modera en Van Delden, de hydrografische neerslag van de reis van 1828, en een lijst van de bewaarde verzamelde etnografische voorwerpen.

Voor hun bereidwilligheid deze publicatie in hun reeks op te nemen ben ik het bestuur van de Linschoten-Vereeniging erkentelijk. Al in 2003 had ik het voornemen om over de reis van de *Triton* en *Iris* te publiceren, maar andere beslomeringen drongen dat plan naar de achtergrond. Toevallig speelde prof. dr. Frank Broeze(†) in Western Australia in die tijd met dezelfde gedachte, maar ook hij kwam er niet aan toe. Frank stelde mij genereus zijn onderzoeksresultaten naar de reis ter beschikking, waar ik dankbaar gebruik van heb gemaakt. Pas in 2013, na beëindiging van mijn museale loopbaan, pakte ik het onderzoek naar de reis van de *Triton* en *Iris* op, met als resultaat deze uitgave.

Voor hun hulp en advies tijdens het onderzoek ben ik dank verschuldigd aan een aantal personen. Mijn oud-collega en opvolger Diederick Wildeman, conservator zeevaartkunde en bibliotheekcollecties van Het Scheepvaartmuseum te Amsterdam, dank ik voor zijn niet-aflatende steun, alsook de bibliotheek- en collectiebeheerders van dat Museum. Ik dank ook drs. E.M. Binsbergen, assistent-conservator van de Artis Bibliotheek te Amsterdam, Gillian Hutchinson curator of cartography en medewerkers van de Caird Library, National Maritime Museum, Greenwich, Londen en drs. M. Storms, conservator Bijzondere collecties van de Universitaire Bibliotheken, Leiden. Voor zijn hulp bij het zoeken naar de hydrografische resul-

taten van de reis ben ik dank verschuldigd aan G.G.J. Boink, senior medewerker collectiebeheer kaarten en tekeningen, Nationaal Archief, 's Gravenhage. Bij datzelfde Archief dank ik dr. J.H. Gaemers, senior medewerker verwerven, die mij in de gelegenheid stelde het journaal van Van Delden te gebruiken nog voordat het formeel was opgenomen.

Bij mijn onderzoek naar de Natuurhistorische commissie ondervond ik hulp van dr. Andreas Weber, universitair docent wetenschaps- en techniekgeschiedenis aan de Universiteit Twente te Enschede en van dr. Chris Smeenk(†), oud-conservator van Naturalis in Leiden. Karien Lahaise, beheerder wetenschappelijke archieven van het Naturalis Biodiversity Center in Leiden hielp bij het zoeken naar de daar bewaarde tekeningen die tijdens de reis van 1828 waren gemaakt. Dr. ir. J.J. Wieringa, wetenschappelijk conservator herbarium bij datzelfde Center, ben ik erkentelijk voor zijn advies over de op Nieuw-Guinea aangelegde botanische verzameling. Voor haar hulp bij het zoeken naar de etnografische resultaten van de reis dank ik dr. Fanny Wonu Veys, conservator Oceanië en haar assistente jkv. Laurette E. Laman Trip van het Museum Volkenkunde te Leiden. Ik dank Hugo Rijpma, MA, van Antiquariaat A.G. van der Steur in 's Gravenhage, die mij in de gelegenheid stelde om de Stukken 'Van Delden, Nederlands-Indië' te gebruiken.

Voor hun hulp bij verschillende aspecten van mijn onderzoek dank ik drs. N.P. van den Berg, Amsterdam, prof dr. J.R. Bruijn, Oegstgeest, dr. Danielle Fauque, Parijs, dr. Stuart M. Frank, New Bedford, Massachusetts, drs. L.M.A. Homburg, conservator van het Marinemuseum, Den Helder, prof. dr. M.C. de Ruiter, Leiden en prof. dr. A.S. Troelstra, Muiderberg. Tenslotte gaat mijn dank uit naar de leden van Commissie van toezicht, bestaande uit dr. Hans Bonke, drs. Jeroen A. Overweel en dr. Andreas Weber voor hun waardevolle aanwijzingen.

W.F.J. Mörzer Bruyns
Bussum, januari 2018

1. Leonard Pierre Joseph burggraaf du Bus de Gisignies, van 1826-1830 commissaris-generaal van Nederlands Oost-Indië. Olieverfschilderij op doek door F.J. Navez 1836. Rijksmuseum Amsterdam, inv.nr. A 3797.

HOOFDSTUK 1

NIEUW-GUINEA IN AANLOOP NAAR DE REIS
VAN DE *TRITON* EN *IRIS*

Inleiding

Op 24 augustus 1828 werd een deel van westelijk Nieuw-Guinea namens koning Willem I bij proclamatie voor Nederland in bezit genomen; later is dat gebied uitgebreid en het bleef tot 18 augustus 1962 een Nederlandse kolonie.¹ Vóór de inbezitneming en de daaropvolgende vestiging van een nederzetting behoorde het eiland niet toe aan een koloniale mogendheid, de westelijke kustgebieden lagen echter binnen de invloedssfeer van de sultan van Tidore in de Molukken.

Nieuw-Guinea zou al in 1512 door de Portugese zeevaarders António de Abreu en Fransisco Serrão van de Molukken uit zijn bereikt. Hun landgenoot Jorge de Meneses verbleef van 1526-1527 op het Nieuw-Guineese eiland Biak. In een Portugese kaart van ongeveer tien jaar later worden de eilanden tussen Biak en het noord-Molukse eiland Halmahera, *Ilhas dos Papuas* genoemd. Die naam was afgeleid van ‘Sup i papwa’ dat in de taal die op Biak werd gesproken ‘[land] onder de zonsondergang’ betekende.² Al in de zestiende eeuw gebruikte men de benaming Papua voor de bewoners van Nieuw-Guinea en van eilanden voor de kust. De Spaanse zeevaarder Iñigo Ortiz de Retes noemde het in 1545 ‘Nueva Guinea’ omdat hij vond dat het gelijkenis vertoonde met Guinea aan de westkust van Afrika. De Retes ging aan de noordkust bij de Mataboririvier aan land, in het Sarmi-gebied, en claimde het voor de Spaanse kroon. Het was een symbolische handeling aangezien Spanje verder nooit enige belangstelling voor het eiland toonde.³ Toch is Nieuw-Guinea in de zestiende eeuw nogmaals door een Spanjaard bezocht. Miguel Roxo de Brito verbleef in 1581-1582, eveneens komend van de Molukken, enige tijd aan de zuidwestkust en schreef een rapport over zijn bevindingen.⁴

Sinds het begin van de zeventiende eeuw is Nieuw-Guinea meermaals bezocht door westerse schepen, de enige kolonisatie vóór die van Nederland was aan het eind van de achttiende eeuw en komt hierna ter sprake. In de eerste twee paragrafen van dit hoofdstuk wordt een overzicht gegeven van de voornaamste westerse reizen

naar Nieuw-Guinea van de zeventiende eeuw tot 1828, naar de noordkust en vervolgens naar de zuidwestkust. Nederlandse, Engelse en Franse schepen wilden het handels- en machtsgebied uitbreiden, trachten een kortere vaarroute tussen de Indische en de Stille Oceaan te vinden, of zochten naar Terra Australis incognita, het mythische Zuidland. Daarbij waren ook schepen van de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC). Nederlandse interesse voor Nieuw-Guinea kwam echter pas goed op gang na de stichting van Nederlands-Indië in 1816, en leidde ertoe dat ons land het recht op het eiland claimde en ook verkreeg. De politieke ontwikkelingen die daaraan ten grondslag lagen, liepen via de Molukken en worden in de derde paragraaf besproken. De reizen van Nederlandse schepen naar de Molukken en naar de ten zuiden van Nieuw-Guinea in de Arafurazee (Laut Arafura) gelegen archipels, in de jaren 1824 en 1825, worden in de vierde paragraaf behandeld. Britse koloniale expansie aan de noordkust van Australië en de vrees voor aantasting van het Nederlandse handelsmonopolie op de Molukken, waren de aanleiding voor de eerste reis van een Nederlands marineschip naar Nieuw-Guinea, in 1826. Deze komt in de laatste paragraaf aan de orde.

Vroege reizen naar de noordkust van Nieuw-Guinea

De eerste Nederlanders die de noordkust van Nieuw-Guinea bezochten waren Willem Cornelisz Schouten en Isaac le Maire. Ze voeren om Zuid-Amerika heen op zoek naar een nieuwe route naar Oost-Indië en staken de Stille Oceaan over. In 1616 bereikten Schouten en Le Maire Nieuw-Guinea en zeilden langs een deel van de noordkust waarbij ze verschillende eilanden benoemden.⁵ Abel Jansz Tasman maakte van 1642-1644 in opdracht van de VOC een ontdekkingsreis naar het onbekende Zuidland, het vermeende grote continent op het zuidelijk halfrond. Hij voer in oostelijke richting langs de zuidkust van Australië, ontdekte Tasmanië, Nieuw Zeeland en de Tongaeilanden en passeerde in 1643, op de terugreis naar Batavia, de noordkust van Nieuw-Guinea.⁶ Tasman volgde daarbij voor een deel de route van Schouten en Le Maire en net als zij voer hij de 'Groote Inbocht' voorbij, een diepe baai aan de noordkust van het eiland. In 1705 zeilde Jacob Weyland met de *Geelwinck* en twee andere schepen in opdracht van de VOC naar de noordkust van Nieuw-Guinea om te onderzoeken of de Engelsman William Dampier, die het eiland in 1699 aandeed, er een nederzetting had gevestigd. Dat bleek niet het geval, maar Weyland voer de Groote Inbocht wél in en noemde die naar zijn schip Geelvinkbaai (Teluk Cenderawasih of Teluk Sarera) en bracht die in kaart.⁷

Wat Dampier niet deed, lukte kapitein John Hayes van de Engelse East India Company. Hij arriveerde in 1793 met twee schepen en een detachement soldaten van de Company vanuit Bengalen in de Doreh baai (Teluk Doreh, waaraan de huidige havenplaats Manokwari ligt), teneinde er een nederzetting te stichten. Hayes' belangstelling voor Nieuw-Guinea en de keuze van Teluk Doreh waren geïnspireerd door zijn collega Thomas Forrest, de kapitein van de *Tartar Galley* van de East India Company.⁸ Forrest bezocht het eiland midden jaren 1770 om te onderzoeken of er voor de Company handelsmogelijkheden waren en liet zich lovend uit over Doreh, dat hij als eerste Europeaan bezocht.⁹ Die baai lag in het deel van Nieuw-Guinea dat binnen de invloedssfeer van de sultan van Tidore viel. Hierdoor kon de sultan dit gedeelte van Nieuw-Guinea aan de Engelsen schenken, in ruil voor Hayes' steun aan zijn verzet tegen de VOC.

In de Doreh baai, op Pulau Mansinam of aan de vaste wal - onduidelijk is waar precies -, bouwde Hayes een met kanonnen bewapende palissade met daarbinnen een aantal huizen en noemde het Fort Coronation; het was de eerste Europese nederzetting op westelijk Nieuw-Guinea.¹⁰ Hayes benoemde zichzelf tot gouverneur-generaal van New Albion, zoals hij zijn kolonie noemde en de baai heette Restoration Bay. Hayes dreef niet zonder succes handel met de inlanders en drie maanden later vertrok hij met zijn schip beladen met massooi, noten, tripang en paradijsvogels naar Bengalen. Hij was voornemens met vrouwen en kinderen voor de nederzetting aan de Restoration Bay terug te keren, maar dat is nooit gebeurd. De East India Company wees zijn verzoek om verdere bescherming van de kolonie af.¹¹ Kort na Hayes' vertrek overvielen Papoea's het fort en voerden een aantal bewoners in slavernij weg, die ze op Ceram (Seram) verkochten. In 1794 ontmoette Hayes in Macao kapitein John McCluer, een collega bij de Company, die juist van de Nieuw-Guineese kust was teruggekeerd en die we hierna weer zullen ontmoeten.¹² Hayes vertelde McCluer over zijn kolonie aan de Restoration Bay en haalde hem over om daar met voorraden heen te varen; hij beloofde McCluer te zullen aflossen. Toen McCluer begin 1795 bij Fort Coronation arriveerde trof hij er een treurige toestand aan.¹³ Van de overgebleven bewoners waren er inmiddels twaalf overleden, de overige veertien waren ernstig ziek en de hongerdood nabij. McCluer nam ze mee op zijn particuliere bark *Venus* waardoor er in april 1795 een einde kwam aan de Engelse nederzetting op Nieuw-Guinea.¹⁴ Voor de mislukking van de Engelse onderneming in Doreh waren volgens Haga drie oorzaken aan te wijzen. Voor Europeanen was het klimaat fnuikend, de Papoease bewoners waren weinig vredelievend en de kwaliteit van de producten die Hayes als lading meenam was inferieur.

2. Mr. Pieter Merkus (1787-1844), van 1822-1826 gouverneur van de Molukken.
Olieverfschilderij op doek, kopie naar J.W. Pieneman.
Rijksmuseum Amsterdam, inv.nr. A 3801.

De laatste reizen naar de noordkust van Nieuw-Guinea die hier moeten worden genoemd, waren van de Franse marineofficier en ontdekkingsreiziger Jules Sébastien César Dumont d'Urville (1790-1842), die het eiland in juli 1824, tijdens zijn expeditie naar de Stille Oceaan met het korvet *la Coquille*, voor het eerst bezocht.¹⁵ De *Coquille* stond onder bevel van Louis Isidore Duperrey en lag enige tijd ten anker in de Teluk Doreh om te bevoorraden, terwijl officieren van het schip de baai in kaart brachten.¹⁶ Tijdens zijn tweede reis met de *Coquille*, die intussen tot *l'Astrolabe* was omgedoopt, bereikte Dumont d'Urville Nieuw-Guinea in juni 1827 en voer westwaarts langs de kust die hij in kaart bracht en veel locaties geografische namen gaf. De Fransman bereikte een baai die hij naar de Duitse natuurvorser en ontdekkingsreiziger Alexander von Humboldt vernoemde (de Teluk Yos Sudarso).¹⁷ Dumont d'Urville noemde de kaap aan de oostzijde van die baai Cap Bonpland (Tanjong Jar), naar Aimé Jacques Alexandre Bonpland een Franse botanist en medereiziger van Von Humboldt. Verder westwaarts gaf hij een prominente kaap bij de monding van de al genoemde Matabori-rivier zijn eigen naam, Cap d'Urville (Tanjong Perkam), en weer bezocht hij Teluk Doreh. Van daar uit keerde *l'Astrolabe* via Ambon voorlopig terug naar Frankrijk.

Vroege reizen naar de zuidwestkust van Nieuw-Guinea

De eerste Nederlander die de zuidwestkust van Nieuw-Guinea bezocht was schipper Willem Jansz met het jacht *Duyfken* of *Duijfe*, in 1606. Jansz zocht in opdracht van de VOC naar nieuwe handelsgebieden ten zuidoosten van de Molukken, van Ceram Laut tot en met de Aru-eilanden in de Arafurazee, de reeks van eilanden en archipels die later de Zuidoostereilanden werden genoemd.¹⁸ Hij ontdekte de Aru-eilanden en voer vervolgens langs de kust van Nieuw-Guinea waar Jansz de monding van de Sungai Digul in kaart bracht.¹⁹ Voorbij Tanjong Vals, in het zuiden van Nieuw-Guinea, zeilde de *Duyfken* zonder dat te beseffen langs de met riffen bezaaide westelijke toegang van wat we nu als de Torresstraat kennen. Jansz bereikte de westkust van het Noord-Australische schiereiland Cape York, waar hij van veronderstelde dat het deel uitmaakte van Nieuw-Guinea. Hij voer de Golf van Carpentaria in, en bij de door Jansz benoemde Kaap Keerweer stelde hij vast dat het desolate land niets te bieden had en ving de terugreis naar Banda aan.

Op zoek naar een doorvaart van de Arafurazee naar de Stille Oceaan voer Jan Carstensz in opdracht van de VOC in 1623 met twee schepen ongeveer dezelfde route als Jansz. Hij onderwierp